

PRIORITY

Andrea Maini
Nærestadvn 80
4985 Vegårdshei

~~Returadresse~~

Returadresse for Orgelspeilet:
Det norske orgelselskap v/ Liv Skoglund
Horsåsvegen 76
NO-5281 VALESTRANDSFOSSEN

Orgelspeilet nr. 3-2018 inneholder bl.a.:

- Stein Bekkevold: Orgel under bilen s. 8
- Om orgelet i Dråby kirke s. 12
- Hermund Kleppa: Orgelharmonium i Ornevik kyrkje s. 32
- Hermund Kleppa: Nytt orgel frå to gamle s. 36
- Kristin Eek: Musica Sacras orgelklubb s. 42
- Om orgelet i Fjære kyrkje s. 44
- Wilhelm Sollie: Studere orgel - i Dallas?! s. 62
- Wilhelm Sollie: Bach og Haga i Groningen s. 72
- Sven Atle Johannesen: Nordstoga og Asheim på CD s. 78
- Wilhelm Sollie: Grieg, Karg-Elert og Reger s. 83
- Ivar Mæland: Instrumentenes dinosaur? s. 93

Forside: Inger Helene Eek Emberland spiller på renessanseorgelet i Fjære kirke.
(Foto: Kristin Eek.)

ORGELSPEILET

Nr. 3-2018

Kristin Eek:

Musica Sacras orgelklubb 2018

Musica Sacras sommarkurs foregikk i år i Grimstad i slutten av juni. Til saman 80 barn, unge og vaksne deltok.

Musica Sacra har dei siste fire åra hatt tilbod om orgelundervisning for barn. Mange er nysgjerrig på orgelet og vil gjerne prøve. I år hadde vi åtte elevar mellom 6 og 13 år. Berre ei av dei er med i orgelklubb heime, medan dei andre har spelt litt orgel eller piano, eller ikkje har spelt orgel i det heile tatt. Lærarar for orgelelevane vart David Scott Hammes og under-teiknande.

Alle får oppgåver dei klarer å øve inn i løpet av dei fire dagane kurset varer. Det blir lagt vekt på at dei skal ha det kjekt og at orgelet skal vekke interesse hos dei. Torsdag tok vi med oss orgelklubben til Arendal og brukte litt tid på det store Mühleisen-orgelet i Trefoldighetskyrkja der vi skulle spele konsert på lørdag. Fleire av elevane spelte på konserten. Etter øvinga kosa vi oss med god mat på ein av restaurantane ved Pollen, og deretter vart det is i sommarvarmen.

Over: Musica Sacras orgelklubb 2018 med sju av åtte medlemmar og lærarar i Trefoldighetskirken, Arendal. Bak f. v. David Scott Hammes, Inger Helene Eek-Emberland, Caroline Richards, Andreas Aandstad, Jakob Severin Scott Hammes, Ragnhild Stuksrud, Kristin Eek. Framre rekke: Lina Høgeberg Sæihre og Ragnhild Aandstad. □ Under: Kristin Aandstad ventar på spele i Grimstad. (Foto frå Kristin Eek)

Om renessanseorgelet i Fjære

Orgelet i Fjære kyrkje er bygd av den italienske orgelbyggaren Ponzani og stod ferdig i 2017. Det er ein kopi av eit historisk instrument, bygd av Ennio Bonifazi i 1640. Det står i San Lorenzo i Sant'Oreste utanfor Roma by.

Orgelet har eitt manual og pedal, manualomfang C-c³, pedalomfang C-d¹ og 5 subsemitangentar (d^{#1}/ess¹, g^{#1}/ass¹, a^{#1}/b¹, d^{#2}/ess², g^{#2}/ass²). Orgelet har 12 register, og det er stemt i middeltone (1/4 komma). Orgelhuset, i enkel renessanseform, er bygd i syppress og behandla med voks og olje. Foreløpig er det litt lyst, men det vil bli mørkare etterkvart som tida går.

Dette er eit svært interessant orgel, og det finst ikkje maken nokon annan stad i Norge. Den lokale organisten i Fjære kyrkje og pådrivaren for dette prosjektet, Andrea Maini, demonstrerte orgelet for oss med å spele bl.a. italiensk musikk av Frescobaldi. Dette kling naturleg nok veldig flott på dette orgelet. Han spelte også litt liturgisk musikk og salmar for å vise at dette også fungerer bra.

Dette er eit orgel som krevjer noko av utøvaren, og ein treng øvingstid på det for å venne seg til subsemitangentane

og tempereringa. Dei fleste norske organistar har ikkje erfaring med dette, og terskelen for å lære seg å spele på slike instrument kan nok vere høg. Ein må også kunne transponere til toneartar som er mogleg å spele på i middeltonetemperering. Eg var så heldig å få prøve orgelet eit par timar, og det gjekk forbausande fort å venne seg til subsemitangentane. Det er også kjekt å spele på eit middeltonetempertert orgel med reine fersar, sjølv om ein del toneartar ikkje kan brukast. Det finaste var sjølvstøtt å spele italiensk musikk på orgelet, og det er verdfullt å ha eit orgel i Norge der denne musikken kjem til sin rett.

Det er rart at det ikkje finst liknande orgel andre stader i Norge, og spesielt i tilknytning til utdanningsinstitusjonane. Dersom ein skal lære å spele på slike instrument må dei vere tilgjengeleg for kommande organistar. I ein studiesituasjon er det viktig å ha instrument som gjengir musikken frå kvar tidsepoke autentisk, og få forståing for at ein ikkje kan spele alt på eit og same orgel. Dette er forresten noko alle organistar gjerne kan reflekttere over med jamne mellomrom. Kanskje treng vi ein meir stilprofilert orgelpark i Norge?

Fjære kirke (Giuseppe Ponzani, 2018)

Manual

1. Principale I, bassi Prinsipal 8' I, bass
2. Principale I, soprani Prinsipal 8' I, diskant
3. Principale II Prinsipal 8' II
4. VIII Ottava Oktav 4'
5. XV Decimaquinta Oktav 2'
6. XIX Decimanona Kvint 1 1/3
7. XXII Vigesimaesconda Oktav 1'
8. XXVI Vigesimaesta Kvint 2/3
9. XXIX Vigesimaona Oktav 1/2
10. Ripieno/tiratutti Mixtur (5+6+7+8+9)
11. Flauto in ottava, bassi Fløyte 4', bass
12. Flauto in ottava, soprani Fløyte 4, diskant
13. Flauto in duodecima Nasat 2 2/3
14. Trombone, bassi Trompet 8', bass
15. Trombone, soprani Trompet 8', diskant

16. Tremolo Dolce Tremulant
17. Usignoli Fuglesang

Pedal

18. Contrabassi Prinsipal 16'
- Coppla pedale/manuale perm. Pedalkoppel, fast

Omfang: C-c³/d¹

Delingspunkt bass/diskant: c¹/ciss¹

Middeltonestemming, 1/4 komma.

Doble tangenter for d^{#1}/ess¹, g^{#1}/ass¹, a^{#1}/b¹, d^{#2}/ess², g^{#2}/ass²

(Kjelder: Frescobaldi-akademiet, Andrea Maini, Kristin Eek)

– En av tingene som er spesielt med orgelet, er at man også kan spille kvarttoner på det. Dermed får man en naturlig klang som folk vil være i stand til å høre, men som de kanskje ikke klarer å sette fingeren på hva er. Man kan sammenligne det med de ekstra tonene man blant annet får fra hardingfeleer.

(Andrea Maini, til Marie Hatlevoll i Grimstad Adressetidene)

Orgelspeilet 3-2018
Side 46

Renessanseorgelet i Fjære kirke. Fra venstre øverst, med klokka: Slik tar instrumentet seg ut sett fra kirkerommet. □ Nærbilde av notebrett og manual, med fem subsemitoner og doble taster. □ Andrea Maini spiller. □ Alle registertrekk er på høyre side. Registertavla har også «norsk» oversettelse. □ David Scott Hammes underviser unge organister.

(Foto: Liv Skoglund (venstre øverst), Kristin Eek.)

Orgelspeilet 3-2018
Side 47

Ponzanis fremlagte prosjekt består i å bygge en kopi av et historisk instrument av Ennio Bonifazi (Collegiata di San Lorenzo i Sant'Oreste, Roma). Ennio Bonifazi bygde bl.a. to orgler i Cappella Giulia i Peterskirken i Vatikanet da Girolamo Frescobaldi var organist. Dette instrumentet kan godt kalles et Frescobaldi-orgel og Ponzani er for tiden i gang med å restaurere dette instrumentet.

Komiteen begrunner valget av Ponzani blant annet med denne restaureringen. Gjennom sitt pågående restaureringsarbeid har han tilgang til et unikt instrument og dermed også et helt spesielt innsyn i Bonifazis byggemåte, materialbruk, osv. Med denne dokumentasjonen har han kunnskapen, og dermed også muligheten, til å bygge en kopi av et enestående instrument, dvs. et Frescobaldi-orgel. Det er hovedsakelig i dette Ponzani skiller seg ut fra de andre to pre-kvalifiserte orgelbyggere.

Komiteen har prioritert et instrument som, ved siden av sitt hovedmål i gudstjenester og kirkelige handlinger, potensielt kan brukes til undervisning, konserter osv. Med et slikt orgel vil Fjære kirke også på denne måten bli attraktiv i fremtiden, nettopp pga. Frescobaldi-orgelet. Det er aldri før bygget en kopi av et Frescobaldi-orgel.

(Begrunnelse for kontraktstildeling, Doffin. 20.04.2014

Hans van der Meijden)

Bakgrunn for nytt orgel i Fjære kyrkje

Renessanseorgelet i Fjære kyrkje er del av eit forskingsprosjekt leia av professor Francesco Cera (Conservatorio di Matera, Italia) som har fokus på Roma-orgelbyggingsskule på 1500- og 1600-talet. Orgel i Roma frå denne tida viser sterke band med den flamske tradisjonen, og skil seg ut frå resten av den italienske skulen (t.d. er trompetregisteret til stades). To flotte eksemplar på Roma-renessanseorgel er Luca Blasi-orgelet frå 1599 i domkyrkja i Roma St. Johannes Lateran, og Guglielmi-orgelet frå 1612 i Santa Maria in Vallicella. Prosjektet starta for nokre år sidan med restaureringa av Ennio Bonifazis orgel (1640) i San Lorenzo-kyrkja i byen Sant'Oreste nær Roma. I åra 1624-1626 bygde Ennio Bonifazi ut orgelet frå 1496 i det Klementiske kapellet i Peterskyrkja, nett i den tida då Girolamo Frescobaldi var organist der. Bonifazi hadde i mange år vedlikehaldsansvar for orgla i Peterskyrkja, og det er svært sannsynleg at nærkontakten med Frescobaldi påverka orgelbygginga til Ennio Bonifazi.

Orgelet i Sant'Oreste blei bygd etter erfaringa i Peterskyrkja og absolutt alt av pipemateriale og vindlade er godt bevart! Restaureringa har gitt masse informasjon om byggjeteknikk og smak for intonasjon, med låge labier i pipene for å få fram overtonane. For

første gong blei det oppdaga bruk av subsemitangentar for aiss i Italia (jf. Lübeck, St. Maria). Med utgangspunktet i erfaringa med restaureringa bygde Giuseppe Ponzani eit orgel i Fjære kyrkje med same material, teknikkar, vindlade, mensurar og mål av pipene som Bonifazi-orgelet for å utforske korleis musikken av Frescobaldi vil låte på eit slikt instrument. Samstundes er orgelet i Fjære kyrkje eit nyttig verkty i Noreg for å studere italiensk renessanse- og barokkorgelmusikk, spesielt Frescobaldi.

Fjære sokn fekk i mars 1974 sitt forrige orgel, bygd av Vestlandske Orgelverksted, Hareid. I Tilstandsrapport for orgelet i Fjære kirke, Grimstad skriv Johan Varen Ugland i året 2002:

Orgelet er som helhet av svært dårlig kvalitet. Dette har sin grunn i til dels mangel på kunnen, til dels ønsket om å produsere så billig som mulig og derved bevisst gå på akkord med kvaliteten (...) Man bør derfor ikke sette i gang kostbare restaurerings- eller reparasjonsprosjekter, men heller spare pengene til man engang får et fullverdig instrument.

Denne rapporten resulterte i at det blei sett i gong ein prosess som førte til at Fjære sokn oppnemnte ein orgelkomité

med kantor Hans van der Meijden som orgelkonsulent. Orgelkomiteen, leia av kantor Andrea Maini, fekk mandat for å jobbe for å få nytt orgel i Fjære kyrkje. Komiteen undersøkte desse moglegheitene:

- skifte ut dei dårlegaste delane
- kjøpe brukt
- bygge nytt

og kom til konklusjonen at å bygge nytt var den beste løysninga. Dette blei i komiteen samstemt vedtatt. I mars 2013 blei det lagt ut anbod på Doffin, og etter ei prekvalifisering blei tri tilbyddarar godkjende for å utarbeide anbod. Dei tri var Bottega organaria Giuseppe Ponzani (Italia), Flenotrop Orgelbouw B.V. (Nederland) og Marco Fratti Sas Construzioni Organi a Canne (Italia).

Alle dei tri pre-kvalifiserte firma la fram spennande prosjekt av høg kvalitet og viste mykje kunnskap om bygging av renessanseorgel. Orgelbyggjar Giuseppe Ponzanis framlagte prosjekt var å bygge ein kopi av det historiske Bonifazi-instrumentet i San Lorenzo-kyrkja i byen Sant'Oreste. Etter innstilling frå konsulent Hans van der Meijden og kyrkjefjesef Jan Ivar Strømsodd valde orgelkomiteen Ponzani sitt prosjekt i sitt møte den 6. juni 2014.

Andrea Maini fortel om det nye Fjære-orgelet til interesserte Musica Sacra-deltakarar.

(Foto: Liv Skoglund)

Renessanseorgelet i Fjære

(Nedstående tekst er i all hovedsak ferdigastesten for orgelet, skrevet av konsulentent Hans van der Meijden og stilt til disposisjon for red. av Andrea Maini. Teksten er språklig forsiktig revidert av red. Hensikten med å gjengi teksten er å presentere/beskrive instrumet, og enkelte kommentarer til ferdigstillelsen er derfor utelatt.)

Instrument et er et italiensk renessanseorgel bygget av Giuseppe Ponzani i 2017. Det har ett manual med 12 register og 5 subsemitangenter, samt pedal C-d¹, anhengt.

Orgelhus

Orgelhuset er bygd i syppress i en enkel renessanseform og behandlet med ett strøk voks og to strøk valnøttløje. Det vakre og rikelige detaljerte orgelhuset til Ennio Bonifazis orgel i Saint Lorenzo i S. Oreste (Roma, 1640) ble derved ikke kopiert. Orgelhuset har tre felter, midtfelt med 9 piper og ytterfeltet begge med 11 piper hver.

Orgelhuset har fine detaljerte profiler, både øverst og nederst, som blir gjentatt i gesimsen.

Spillebord

Spillebordet, laget av valnøtt, er bygd i 'sentrum' av orgelhuset, rett under det midterste feltet. Omfanget til manualen

slik at orgelet kan forsynes med vind manuelt. Ved manuell bruk er alle tre kilebelger i drift, mens ved bruk av elektriske viften kun to. Kilebelger og kanaler er konstruert etter klassiske prinsipper, noe som gjør at orgelet «puster» på en rolig og naturlig måte og får dermed en levende klang. Vindtrykket er 68 mm.

Vindlade

Orgellets hjerte er vindladen. Den er laget etter klassisk metode og konstruksjon. Hoveddelen er laget av 5 cm tykk valnøtt, med sine kanseller, tett med benlim og «innført» med lammeskinn. Registerløyfene er ca. 5 cm tykke. Pipestokkene er laget av valnøtt. Alle hullene til pipene i disse stokkene er brent, slik at pipeføttene er tettpassende. For rastebrettet ble det brukt poppel.

Fjærene er håndlaget av messing i en trekantet form. De små vindsekkene er laget etter den originale romanske skoles metode. For å sikre en vindtett vindkasse, ble det hele foret med skinn.

Piper

Alle pipene er laget i eget verksted, både metall- og trepipene. Metallplatene til pipene er laget av en legering av tinn og bly og er hamret for hånd. Tykkelsen av platene er etter klassiske prinsipper høvlet for hånd, med forskjell i tykkelsen; øverste delen av pipene er tynnere enn nederste delen. Metallpiper har ca. 5 % tinn, resten er bly. Den lave tinnprosenten samt forskjell i tykkelsen gir pipene den spesielle klangen som er typisk for

italienske renessanseorgler. Unntak er fasadepipene som har 75 % tinn.

Contrabassi 16' er det eneste registret som er laget av tre. Korpus er laget i kastanje, fot og underlabium er i valnøtt. Dette registret er montert på egen vindlade bak i orgelhuset. Mellom denne vinladen og vindladen til manualen er en «stemmeveiv».

De enkelte registre

[Her følger en kort beskrivelse av enkelte registre. Kommentarer til enkelttoner og spesielle detaljer i forbindelse med godkjenningen er utelatt.]

Principale 8' I

C-Ess transmisjon av Principale II. Register delt c¹/ciss¹. Piper i fasaden: E-B og ciss⁰-d⁰ i midtfeltet, ess⁰-g¹ i venstre ytterfelt, e⁰-fiss¹ i høyre ytterfelt. I hvert av ytterfeltene er to piper stumme. Dette er orgelets hovedregister, som «bærer» hele resten av principalplenumet. Den har den typiske italienske renessanseklangen og er veldig rik på overtoner.

VIII

Blander seg veldig godt sammen med storebror Principale I. Begge kommer godt fram og beholder sin identitet i samspill.

Ripieno

-XV

Kommer særlig i diskanten klart frem i samspill med Principale I og oktav 4'

-XIX

Samspill Principale I, VIII, XV og XIX er vakkert, som et lite plenum –

sprudlende i diskanten, «body» i bass.

- XXII

Repeterende fra ciss².

- XXV

Repeterende fra f^{iss}¹ og f^{iss}².

- XXIX

Repeterende fra ciss¹ og ciss².

Mixturen, med tydelige hørbare ok-taver og kvinter, er av vidunderlig kvalitet og viser stort kunnskap om intonerer hos orgelbyggeren. Med et minimalt antall kjørnestikk og som så få at de nesten ikke er synlige, har Ponzani klart å skape et sublimt ensemble i principalmensuren. Alle pipene i de forskjellige mixturregister kan vise seg frem på en likeverdig måte – ingen skriker, ingen blir overkjørt, ingen i gruppen blir «mobbet». Sammen med Principale I og VIII blir det et mektig og fargerikt principalkor.

Principale II

E-H transmisjon av Principale I. Registeret er 'strykende' og 'sårbar' Fin i kombinasjon med Principale I.

Flauto VIII

Deling c¹-ciss¹. Mild klang i bassen, blir lysere oppover i diskanten. Fremtredende i samspill med Principale II

Flauto XXII

Tydelige kvint som ikke 'vrir' seg i stor oktav. Rik i overtoner.

Trombone 8'

Deling c¹-ciss¹.

Contrabassi 16'

Bærende, som virker som grunnmur for hele orgelet. Pipene er av de største i orgelet, men registeret viser seg ikke som en 'hersker'. I stedet tydelig, men 'beskjedent' til stede

Disposisjon

Orgellets disposisjon er i stor grad kopiert fra orgelet i Saint Lorenzo i S. Oreste i Roma. Orgelet i Fjære kirke har en stemme mindre i Ripieno (mixtur, 1/3), men har i stedet fått en Trombone 8'. I tillegg er enkelte register delt. Dette er ett viktig hjelpemiddel på etmanuals-orgel for å få flere muligheter i klangkombinasjoner. Med denne disposisjon er hele «orkestere» representert: Principal som fiolininstrument, fløyte som treblåseinstrument og trompet som messinginstrument

Anvendelse

Orgelet har i forhold til sin størrelse, mange musikalske egenskaper:

Liturgisk bruk: Akkompagnement av responsoriale salmer, ordinarium og prestens messing.

Salmesang: Ledsaagelse av menigheten med interessante klangmuligheter. To muligheter i plenumregistrering, enten lite eller stort. Orgelet har ett manual, men siden noen registre er delt er det mulig å bruke et soloregister; enten framheve en melodi i diskanten med akkompagnering i bass, eller omvendt framheve en melodi i bass med akkompagnering i diskanten. Orgelet egner seg særlig godt for å akkompagnere gregorianske melodier.

For solister: Orgelet egnet seg utmerket for å akkompagnere sangsolister og instrumentallister, som f.eks. fløyte, obo og fiolin.

For konsserter: Her er en unik mulighet til å fremføre musikk fra en epoke som er mindre kjent, eller ukjent. Litteratur som fremføres bør være i samsvar med orgellets identitet.

Konklusjon

Orgelet er bygd i samme proporsjoner som Bonifazis orgel i Roma, altså i det gyldne snitt. Dette gir et rolig og helhetlig utseende. Hele orgelet er laget for hånd, ingen fabrikkerte deler ble brukt. Naturlige tresorter som syress, valnøtt, kastanje, poppel, ibenholt, bøk og buksbom bærer preg av høy kvalitet. Alle tredeler er limt med benlim. Snekkerarbeidet er utrolig vakker!

Enkelstemmene er karakterfulle og kombinasjoner med forskjellige register gir en flott ensembleklang.

Akustikken i Fjære kirke er ikke optimal, men måten Ponzani har intonert orgelet avtvinger stor respekt. Med få eller ingen kjørnestikk i pipene har han klart å få orgelet til å klinge vakker og tydelig i alle deler av kirkerommet – om man står foran orgelet, i midten av kirkerommet, eller foran i koret ved alteret. Å intonere et orgel på denne måten krever stort kunnskap, forståelse og innsikt, og blir nesten ikke gjort lenger. De fleste orgelbyggere «forstår» ikke lenger denne kyndigheten (eller «vil ikke forstå»), og bruker gjerne kjørnestikk for å få mer egalitet i

pipene. Denne praksisen gjør at et orgel kan få en mindre levende klang, at det til og med kan bli et kjedelig instrument.

Spillearten er behagelig og tangenttrykk er jevnt over hele manualen. Utforming av tangentene er klassisk, både i bredde og i lengde. Med disse mål er historisk fingersetting mulig og dermed også en annen artikulasjon. Sammen med orgellets temperering (middeltone), er det mulig å fremføre renessanse- og barokkmusikk på en historisk og autentisk måte. Av praktiske grunner ble orgelet stemt i a¹ = 440 Hz.

Kontrakttilpasning

I den opprinnelige kontrakten fikk Ponzani i oppdrag å lage en kopi av Bonifazis orgel i Roma, uten kompromisser. En intervensjon av noen organister og daværende kirkemusikalsk konsulent i Agder og Telemark Bispedømme førte til en omskrivning av kontrakten. Det betydde bl.a. ingen kort oktav (noe som resulterte i en redusering av manualomfang i diskanten fra C-F³ til C-c³), utvidelse i pedalomfang (C-d¹) og registertrekkene på høyre siden av manualen.

Ferdigattest - konklusjon

Orgelet i Fjære kirke oppfyller alle krav som kan forventes, både teknisk og klanglig. [...] Undertegnede [dvs. konsulenten] kunne ikke under monteringen eller ved prøvespill oppdage negative ting ved orgelet. Orgelet blir herved godkjent!

*Andrea Maini speler på det nye renessanseorgelet i Fjære kirke. Enkelte meiner orgjelet burde ha vore malt for å passe betre inn i kyrkja sitt interiør. Ja?
(Foto fra Kristin Eek)*

*Detaljar frå fasaden i Fjære, Det er mogleg med fuglekvitter framfor fasadepipane.
(Foto: Liv Skoglund)*